

Hedvig Eleonora kyrka

© Stockholms stift
Stockholm 2008
www.svenskakyrkan.se/stockholmsstift
info.stockholmsstift@svenskakyrkan.se

Hedvig Eleonora kyrka

Hedvig Eleonora församling, Östermalms-Lidingö kontrakt, Stockholms stift
kv Läderkanonen 3, Storgatan 2, Östermalm, Stockholms kommun och län, Uppland

Hedvig Eleonora kyrka invigdes 1737 men hade börjat byggas redan 1669. Byggnadsarbetet låg nere 50 år och återupptogs 1724. Kyrkans torn stod inte klart förrän 1868. De första ritningarna till kyrkan gjordes av Jean de la Vallée (1620–96). Han var hov- och stadsarkitekt och har ritat Katarina kyrka samt Askersunds landskyrka i Närke, 1664–70. Till hans profana verk hör Axel Oxenstiernas palats vid Storkyrkobrinken och Bondeska palatset, nu Högsta Domstolen. Han fullbordade sin fars Simon de la Vallées verk Riddarhuset och deltog i den stora ombyggnaden av Stockholms slott. Efter det långa uppehållet fortsatte bygget, då efter Göran Josuae Adelcrantz' (1668–1739) ritningar. Han har bl a ritat tornet på S:t Jacobs kyrka och deltog även han i Riddarhusets tillkomst. Tornet ritades av Fredrik Wilhelm Scholander (1816–81).

Kyrkan är skyddad enligt 4 kapitlet lagen om kulturminnen.

HISTORIK

På Östermalm, den del av Stockholm som tidigare kallades Ladugårdslandet, bosatte sig under 1600-talet många av flottans män. De arbetade på nuvarande Blasieholmen och firade gudstjänst i en egen kyrka, där Nationalmuseum ligger idag. Från 1653 hörde **amiralitetets** folk till en egen församling medan civilbefolkningen i samma område hörde till S:t Jacobs församling. En mer ståndsmässig kyrka än

Blasieholmskyrkan av trä planerades för **amiralitetets**församlingen men platsen lämpade sig inte för en större kyrka. Norr om Artillerigårdarna på Ladugårdslandet låg en **amiralitetets**kyrkogård där Hedvig Eleonora kyrka började byggas 1669. Arbetet lades ned efter sex år av ekonomiska skäl. Gudstjänster hölls i en provisorisk träkyrka som byggdes 1671 på kyrkogårdens nordöstra hörn och revs 1738.

Mellan 1672–1723 utgjorde Ladugårdslandet en egen **amiralitetets**församling. När arbetet med kyrkan påbörjades igen år 1724 hade Ladugårdslands församling inte längre någon knytning till **amiralitetet**, som flyttat till Karlskrona redan 1680. År 1870 utökades församlingen och omfattade hela Djurgården. År 1906 delades församlingen upp i tre delar: Hedvig Eleonora, Oskar och Engelbrekt.

Den grund som lades till kyrkan 1669 var åttkantig, en för Sverige ovanlig form för en kyrka. Invändigt skulle predikstolen ha placerats i kyrkorummets absoluta mitt, mot vilken bänkkvarteren var vända radiellt i åtta lika breda tvärramar. Altaret skulle stå något öster om predikstolen. Varifrån Jean de la Vallées förebilder till kyrkan kom är oklart. Det kan ha varit **renässansens** bearbetning av den orientaliska oktogontypen av kyrkor men han kände också till de samtida evangeliska kyrkorna i Holland med samma disposition av kyrkorummet. Arkitekten försökte förverkliga **reformerta** ideal i Sverige och experimenterade med planlösningarna,

troligen utan att ta hänsyn till församlingens önskemål. De la Vallée misslyckades dock.

Då Adelcrantz fortsatte uppförandet av kyrkan utnyttjades de grundmurar som redan påbörjats och fasaderna fick i huvudsak den utformning de la Vallée avsett. Interiören däremot fick en mer traditionell **långhusorientering** med fyra bredare korsarmar med altaret i den östra och predikstolen strax nordväst därom. Då kyrkan invigdes hade den ett provisoriskt yttertak av bräder. År 1755 påbörjades två västtorn efter ritningar av Carl Fredrik Adelcrantz (1716–96), son till Göran Josuae Adelcrantz. De fullföljdes aldrig utan inreddes som envåniga **gravkor** 1792. Det provisoriska trätaket byttes ut efter åtskilliga arkitekters förslag genom åren till en kupol. Den byggdes 1865–68 efter Fredrik Wilhelm Schöndalers ritningar. Denna stora kupol liknar inte alls den låga huv de la Vallée ursprungligen ritat. Mellan 1892 och 1944 genomfördes fyra omfattande invändiga reoveringar som bl a ändrade bänkinredning, altare samt kupolens och väggarnas dekormålning flera gånger.

BESKRIVNING

Omgivningen

Kyrkan ligger i Stockholms innerstad på Östermalm. Stadsdelen är bebyggd med flerfamiljshus från 1800-talets senare del, ofta med en rik putsarkitektur. Gatunätet är utformat i ett strikt rutnät på 1640-talet. Direkt söder om kyrkan ligger Artillerigården, nuvarande Armémuseum, uppförd på 1760-talet och påbyggd under sent 1800-tal. Väster om kyrkan ligger Östermalmstorg med sin stora gatstensbelagda yta där torghandel och serveringar finns. Torget lades ut som en central plats redan i 1640-talets stadsplan för Ladugårdslandet.

Kyrkomiljön

Kyrkogården började användas omkring 1670 då den tillfälliga träkyrkan byggdes. Söder om den nuvarande kyrkogården (bl a i kvarteret Kyrkogården) låg sedan tidigare en begravningsplats för **amiralitetets** manskap och deras anhöriga. Kyrkogården är omgärdad av ett gjutjärnsstaket från 1900-talet med murade och putsade stolpar emellan. Grusade, svagt svängda gångar är dragna mellan kyrkan och de gråputsade portalerna i öster, väster och i norr med smidesgrindar med delvis förgylld dekor. Marken är gräsbevuxen och en trädkrans av lindar växer innanför staketet. Vegetationen i övrigt består av oregelbundet placerade växer och många mycket stora lövträd, t ex ask, lind, alm och lönn. Flera äldre gravvårdar finns på kyrkogården varav flera är liggande. Söder om kyrkan finns en inhägnad liten lekplats.

Kyrkobyggnaden

Hedvig Eleonora kyrka är en oktogonal **centralkyrka** med kupolklätt centraltorn, krönt av en **lanternin**. Ingångar finns i söder, väster och norr. Den senare används som huvudingång. **Koret** är placerat i kyrkorummets östra del. Kyrkans stomme utgörs av murverk av tegel förutom ytterkupolen, vars stomme är av trä.

Exteriör

Över en hög sockel av sandsten är fasaderna indelade i slätputsad **kvaderrustik** i en ockra kulör. De något framskjutande fasadpartierna kring portalerna är slätputsade i grått liksom **gesimserna** och **lisenerna** på tornet. På fasaden i öster sitter en minnestavla omramad av **lisener**

Exteriör från öster.

och **gesims** likt portalerna. I varje fasad sitter rundbågiga gjutjärnsfönster, ett högt i mitten flankerat av två lägre, över vilka mindre, runda fönster sitter. Över portalerna sitter stora **rosett-fönster**. Dörrarna av trä är brunmålade, indelade i speglar med snidad dekor. Till porten i väster leder en dubbeltrappa. På var sida om denna ligger de envåniga gravkoren med fasader putsade i grått och rundbågiga fönster som höjer sig över takfoten och bildar takkupor. Ett flackt plåttak täcker kyrkan. Från dess mitt reser sig ett kraftigt åttasidigt torn krönt av en kopparklädd kupol med åtta ljudöppningar. **Lanterninen** har fyra urtavlor och en spira med kors och kyrktupp på toppen.

Det norra gravkoret från väster.

Interiör

Kyrkans **vapenhus** har kalkstensgolv samt putsade och gråmålade väggar. Väggarna har marmorerade **pilastrar** och taket är **kälat** med en kraftig list under. Ett par dubbeldörrar mot kyrkorummets flankeras av enkeldörrar. Smidesgrindar sitter för dörröppningarna mot de trappor som leder till läktarna. Takarmaturerna är av mässing och vitt glas.

Vapenhuset leder in till en bred, kryssvälvd omgång som sträcker sig längs kyrkorummets åttkantiga yttermurar. I den nordöstra delen av omgången är **sakristian** inbyggd, i den östra ryms **koret**. Söder om **koret** finns ett dopkapell i omgången, i sydväst Andreaskapellet och i nordväst en barnhörna och informationsbord. Kyrkorummets mittparti, krönt av den höga och ljusa kupolen, domineras av fyra breda korsarmar. Dessa är flankerade av parvis ställda kolonner, marmorerade i grönt och rödbrunt med

Kyrkorummet mot **koret**.

förgyllda kapitäl. Mellan kolonnerna finns mindre rundbågiga öppningar till rundgången. Kyrkans golv är belagt med kalksten, förutom i bänkkvarteren som har brädgolv. Gravhällar ligger i gångarna. Golvnivån är högre i omgången och sluttar ner mot **koret**. Väggarna är putsade och ljusst gråmalade med en ljusst gröngråmarmorerad hög bröstning.

Över de stora kolonnerna finns ett delvis förgyllt **entablement** med tre **kartuscher**. Den höga, ljusst putsade kupolen har åtta fönsteröppningar med ett par rundbågiga fönster i varje, vilket ger rikligt med ljus åt kyrkorummet. I kupolhjässan är **Guds allseende öga** målat. De öppna bänkkvarteren av trä är ådringsmålade i grågrönt och insidan i brunt. Fronter och gavlar har snidad dekor i form av kransar. Via en trappa i **sakristian** nås predikstolen. Den är marmorerad i grått med rik förgyllt dekor av trä och gips. Två par svarta kolonner med **kapitäl** bär upp det kupolformade ljudtaket. Väg-

Kyrkorummet mot den södra läktaren och orgelläktaren.

partiet bakom predikstolen är skulpterad likt ett förgyllt draperi.

Koret har golv av grå kalksten liksom de tre trappsteg som leder dit upp. Innanför **altarring-**

Kyrkorummet mot predikstolen.

en är golvet av vit och grå marmor. Taket är stjärnvälvt med **grisaillemåleri**. Altaruppsatsen har kopplade kolonner med kannelerade skaft vilka är förgyllda och marmorerade. Ovanför kolonnerna finns ett brutet triangelformat gavelfält i vars mitt finns ett **rosettfönster**, omgivet av ett förgyllt strålknippe och vitmålade änglar. I altaruppsatsens mitt sitter en oljemålning av Georg Engelhard Schröder föreställande Kristus korsfästelse. Altaret av trä är marmorerat i ljusbrunt och grågrönt och har en snidad och förgylld dekor. **Altarringen** av trä är marmorerad likt altaret med förgylld dekor.

Dopkapellet har ett altare av grå kalksten, med en inskription på fronten. På väggen bakom finns en draperimålning. Dopfunten från 1678 är av brunröd kalksten med huggen dekor. I Andreaskapellet med sin 1990-talsinredning finns en fältindelad och marmorerad bröstning av trä mot yttermuren. Altaret har ett underrede av polerad mässing och en skiva av kalksten. **Altarringen** av gråmålat trä har för-

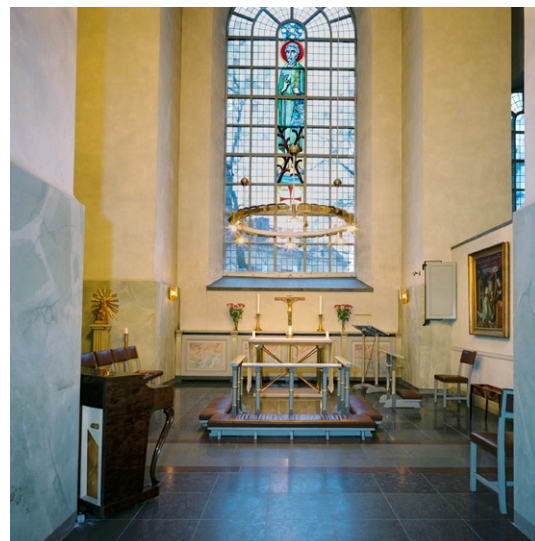
Dopkapell.

gyllda inslag. Över **altarringen** hänger en ljuskran med dekor av mässingsplåt. Det rundbågiga fönstret med tonade blyspröjsade glas har en glasmålning föreställande aposteln Andreas.

Över omgången finns läktare i norr och söder med bänkar och i väster en orgelläktare. Läktarbarriärerna i norr och söder är av trä, indelade i tre fält med snidad förgylld dekor och i övrigt grågrönt marmorerade. På varje barriär står två snidade träskulpturer. Läktarna bärs upp av fyra

Kyrkorummet mot **koret**.

Andreaskapellet.

kannelerade, grågrönt marmorerade träkolonner. Brädgolvet är betsat och bänkarna av trä är marmorerade. Över läktarna hänger malmkronor. Orgelläktarens barriär har rundade hörn, är fältindelad med förgyllda lister och är i övrigt grågrönt marmorerad. Läktaren är buren av kolonner likt de andra läktarna. Orgelfasaden av trä är grågrönt marmorerad med rikt utsirad, förgylld dekor i form av urnor, **puttis**, girlanger m m. Orgelverket från 1976 är tillverkat av Grönlunds Orgelbyggeri och har 58 stämmor.

Sakristian har ekparkett och väggarna är täckta av ekpanel och väggfasta skåp av ek, vissa med glasade dörrar. Det kryssvälvda taket är vitputsat och är lägre än det höga fönstret, som fortsätter i en slits i muren. Altaret är av vit marmor med förgylld dekor. En kristallkrona hänger i taket.

Övriga inventarier

I **koret** finns en silverlampa donerad 1711 och tillverkad av Johan Starin. Ett flertal oljemål-

Sakristian med altare från 1915.

ningar hänger i kyrkans omgång. I det s k museet, ett rum över **sakristian**, förvaras bl a modeller av kyrkobyggnaden från 1800-talet. Här finns också skulpturer, böcker och tavlor. Till kyrkans silver hör en nattvardskalk av förgyllt silver från 1670-talet, en oblatask och en dopskål av silver från 1685 samt en vinkanna av förgyllt silver från 1737. Till textilierna hör ett kalkkläde med guldbrokad från 1600-talet samt ett brudpallsöverdrag av sammet från 1737. Kyrkans storklocka göts 1884 av K G Bergholtz. Det var den andra omgjutningen av den klocka Carl Gustaf Wrangel tog som krigsbyte från Kronborgs slott i Helsingör 1658. Mellanklockan är också omgjuten 1884, på samma gjuteri, av en klocka från 1671. Lillklockan, även den tillverkad av Bergholtz, är ursprungligen från 1670 men göts om 1873.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK

Hedvig Eleonora kyrka har en speciell, oktogonalt planlösning. Kyrkans långa byggnadsperiod har gett den en form som omfattar flera epokers skilda ideal, både vad gäller formspråk och **liturgi**. Fasaderna har i stort sett fått det utseende arkitekten Jean de la Vallée avsåg, trots att kyrkan invigdes cirka fyrtio år efter hans död. Den kraftiga **kvaderrustiken** och de rytmiskt placerade fönstren runt hela kyrkan är kännetecknande för fasaden. Kupolen, som tillkom först på 1860-talet, kan upplevas som oproportionerligt stor i förhållande till byggnaden men har blivit karakteristisk i stadsbilden. Scholander som ritade den var en av sin tids mest framstående arkitekter liksom de la Vallée och Adelcrantz, arkitekterna bakom planform och fasad samt gravkor.

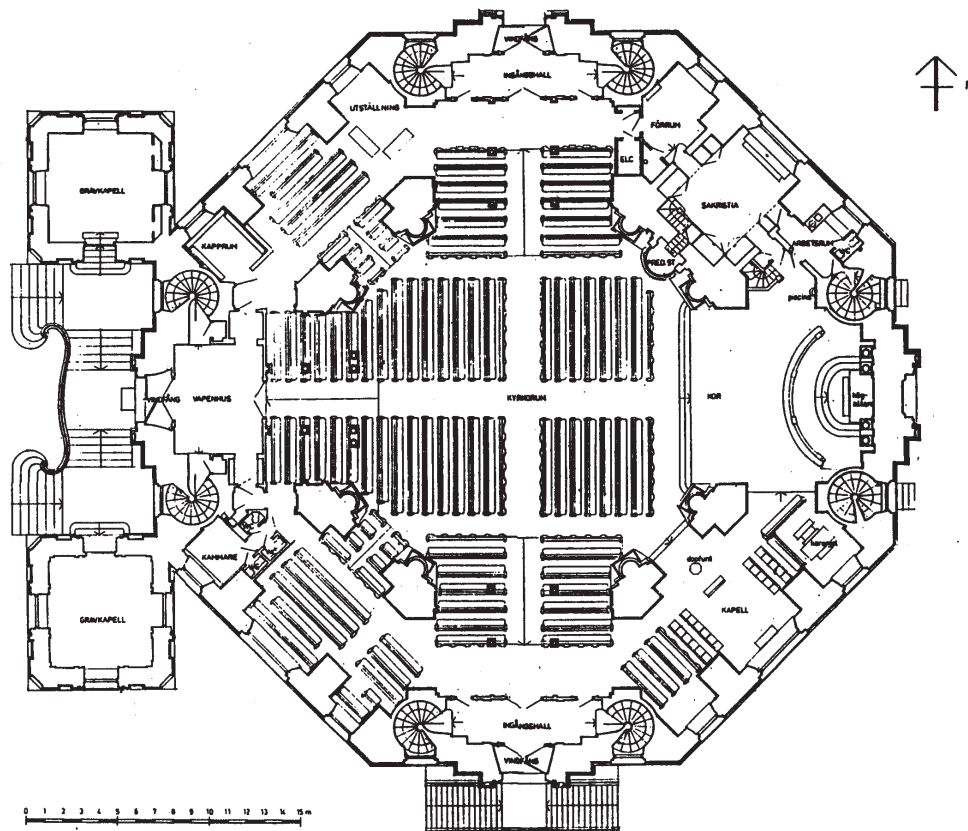
Kyrkorummets utformning kom att bli en kompromiss mellan de ursprungliga planerna

på en **reformert** disposition med predikstolen centralt placerad och ett mer **långhusorienterat**, för Sverige traditionellt kyrkorum med **koret** tydligt markerat i öster. Rummet präglas av ljus och rymd tack vare den höga, fönsterförsedda kupolen som täcker hela centralpartiet av kyrkan. Kolonnernas, valvöppningarnas och listverkens stora dimensioner ger ett kraftfullt uttryck åt kyrkorummet. Trots alla förändringar som gjorts genom århundradena ger rummet ett harmoniskt och enhetligt intryck. De olika tilläggen har inordnats i helhetens **barocka** och tidigt **klassicistiska** form. 1940-talets färgsättning med de gröna och grå kulörerna har tillsammans med de många förgylla detaljerna en sammanhållande funktion. En stor del av den inredning som sätter sin prägel på kyrkorummet, som t ex altare, altarupsats, predikstol och orgelfasad, tillkom under 1700-talet och är gestaltade av sin tids främsta arkitekter i Sverige.

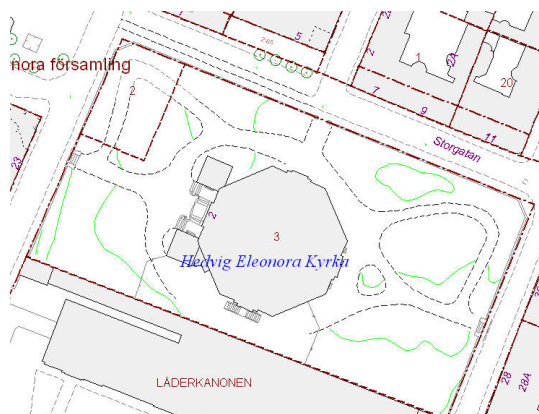
Att särskilt tänka på i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- en av landets första **centralkyrkor** med en oktogonal planform
- exteriörens fasadutformning, som i hög grad överensstämmer med de ursprungliga ritningarna av Jean de la Vallé
- kupolens viktiga roll i stadsbilden
- inredningens och inventariernas synnerligen höga konstnärliga värden så som altare, altarupsats, orgelfasad och predikstol
- 1900-talets bänkar av hög hantverksmässig kvalitet
- den grågröna färgsättningen från 1940-talet med sin sammanhållande effekt på kyrkorummet.

ORIENTERINGSPLAN

Plan ritad av B Lindström 1989.

Utsnitt ur Stockholms stadsbyggnadskontors
baskarta 2007.

KRONOLOGI

År	Händelse	Källa
1669–74	Kyrkans grund läggs och delar av murverket uppförs efter ritningar av Jean de la Vallée. En provisorisk kyrka av trä och en klockstapel uppförs i nordöstra hörnet av kyrkogården.	Lundmark 1920
1678	Befintlig dopfont tillkommer.	dito
1724–37	Kyrkobyggandet återupptas och avslutas efter ritningar av Göran Josuae Adelcrantz.	dito
1737	Kyrkan, nu med namnet Hedvig Eleonora, invigs.	dito
1738	Den provisoriska träkyrkan rivs.	dito
1738–47	Altartavla, målad av Engelhard Schröder. Altare och altarpupsats, ritade av Göran Josuae Adelcrantz.	dito
1755	Två västtorn byggs efter ritningar av Carl Fredrik Adelcrantz.	dito
1762	Orgel installeras med fasad ritad av Carl Fredrik Adelcrantz.	dito
1784	Predikstol av Jean Eric Rhen och Adrian Masreliez.	dito
1789–91	Yttre och inre ändringsarbeten, takarbeten. Murarna putsas (ev. för första gången) och taklisten lagas. Inventarier och inredning restaureras.	dito
1792	De ej fullbordade västtornen inreds till gravkor.	dito
1865–68	Kupolen med lanterninen byggs efter ritningar av Fredrik Wilhelm Scholander. Under arkitekt Bror Carl Malmberg ändras portalerna och nyinreds gravkoren vilka även får sina nuvarande tak. Trägolvs läggs in i kyrkan. Nya gjutjärnsfönster sätts in. Omfattande ändringsarbeten av bl a träinredningen. Inredningen vitmålas. Kupolen målas invändigt ultramarin med gyllene stjärnor.	dito
1866	Klockstapeln rivs.	dito
1889	Elektrisk belysning installeras.	dito
1892	Omfattande ändringar av interiören genomförs så som ny bänkinredning och dekorerings av kupol, väggar och valv efter kartonger av Agi Lindegren. Glasmålningar i kupolfönstren och i de stora runda fönstren. Arkitekt var A E Melander och F G A Dahl.	dito

År	Händelse	Källa
1914–15	Invändiga förändringar genomförs med nytt altare och altarring av vit marmor, kor golvet läggs om i marmor, ny bänkinredning, golvet läggs om med ny kalksten i gångarna och med lutning ner mot koret , orgelläktaren utvidgas med ny barriär. Arkitekt Gustaf Lindgren.	Lundmark 1920 ATA
1934	Tidigare åtgärder förändras. Träaltaret av G J Adelcrantz återinsätts, ny altarring och nytt kalkstengolv i koret . Marmoraltaret ställs i sakristian . Arkitekt Lars Israel Wahlman. Repetitionsrum inreds på kyrkvinden.	ATA
1935	Kyrkogården inhägnas med murar och järnstaket mellan grindstolpar. Tidigare staket används som mönster. Äldre grindar sätts upp, vissa nygjorda kopior. Arkitekt Knut Nordenskjöld.	dito
1944	Omfattande ändringsarbeten, bl a förstärks kyrkklockornas upphängningskonstruktion, all utvändig puts knackas ned liksom invändigt i kupolen, bänkar målas om, ny glasmålning i kor fönstret av Gunnar Torhamn, ny målning i kor valvet av Yngve Lundström, som även står för kyrkans inre färgsättning. De tre ljuskronorna hängs i bågöppningarna och ersätter tidigare ljuskronor. Ny armatur under läktarna. Dopkapellet inreds. Det västra vindfånget utökas. Arkitekt Knut Nordenskjöld.	dito
1976	Nytt orgelverk byggs av Grönlunds Orgelbyggeri, Gammelstad.	Nilsson 2001
1982	Kupolen läggs om med kopparplåt.	ATA
1990–99	Inre ändringsarbeten, bl a inrättas ett Andreaskapell med glasmålning utförd av konstnär Bengt-Olof Kälde. Arkitekt Jerk Alton. Textilkammare inreds.	SSM
1996–99	Invändig restaurering av bl a väggar, valv, fönster och högaltare. Konservator Urban Ullenius.	dito
2006	Fönsterrenovering	dito

KÄLLFÖRTECKNING

ATA Antikvarisk-topografiska arkivet
Bebyggelseregistret, Riksantikvarieämbetet
SSM Stockholms stadsmuseums arkiv

Andersson, H O och Bedoire, F, *Stockholms byggnader*, Stockholm 1988

Ellehag, C, *Jean de la Vallée*: kunglig arkitekt, Lund 2003

Lundmark, E, *Hedvig Eleonora kyrka*, Sveriges kyrkor, Stockholm 3:2, Stockholm 1920

Malmström, K, *Centralkyrkor inom svenska kyrkan 1820-1920*, Västervik 1990

Nilsson, C, *Kyrkguiden. Vägledning till kyrkorna i Stockholms stift*, Stockholm 2001